

МОТИВАЦІЙНІ ЧИННИКИ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ ІЗ ЗАТРИМКОЮ ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ

Леся ПРОХОРЕНКО, Інститут спеціальної педагогіки Національної академії педагогічних наук України, м. Київ, Україна, www-olesya@mail.ru

Висвітлено результати теоретико-експериментального дослідження мотивації навчальної діяльності школярів із затримкою психічного розвитку, з'ясовані мотиваційні чинники, які є головними детермінантами розвитку навчальної діяльності дитини, виявлені основні особливості їх прояву.

Ключові слова: мотивація, мотиваційні чинники, навчальна діяльність, школярі із затримкою психічного розвитку (ЗПР).

Леся ПРОХОРЕНКО, Институт специальной педагогики Национальной академии педагогических наук Украины, г. Киев, Украина

МОТИВАЦИОННЫЕ ФАКТОРЫ УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ШКОЛЬНИКОВ С ЗАДЕЖКОЙ ПСИХИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ

Приводятся результаты теоретико-экспериментального исследования мотивации учебной деятельности школьников с задержкой психического развития, выяснены мотивационные факторы, которые являются главными детерминантами развития учебной деятельности ребенка, выявлены основные особенности их проявления.

Ключевые слова: мотивация, мотивационные факторы, учебная деятельность, школьники с задержкой психического развития (ЗПР).

Lesya PROKHORENKO, Institute of Special Education, National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, city Kyiv, Ukraine

MOTIVATIONAL FACTORS IN EDUCATIONAL ACTIVITY OF PUPILS OF WITH THE DELAY OF MENTAL DEVELOPMENT

The article presents the results of theoretical and experimental study of motivation learning activities of students with mental retardation, said motivational factors, which are the main determinants of educational activity of the child identified the main features of their manifestation.

Keywords: motivation, motivational factors, educational activity, younger school students with a delay of mental development.

Глобальне удосконалення освітніх процесів, що відбувається сьогодні в Україні зумовлює зміни орієнтації в галузі освіти, філософія яких відповідає гуманістичній спрямованості, ґрунтується на унікальності кожної особистості, і має на меті забезпечення найоптимальнішої адаптації кожного в умовах інтенсивної, незалежної інтелектуальної діяльності.

В аспекті оновлення системи освіти спеціальної школи виникає необхідність розв'язання проблеми формування мотивації навчання в учнів зі зниженим рівнем інтелектуального розвитку, зокрема у школярів із затримкою психічного розвитку.

Численні дослідники розглядають навчальний мотив як вищу форму регуляції навчальної діяльності. Учені стверджують, що продуктивне навчання залежить не стільки від засвоєних знань і вмінь, а й від того, наскільки дитина хоче опанувати навчальними знаннями і вміннями (К. Абульханова-Славська, Ш. Амонашвілі, Л. Божович, В. Давидов, Б. Ельконін, Є. Ільїн, О. Леонт'єв, М. Матюхіна, В. Мільман, Н. Морозова, М. Неймарк, А. Реан, В. Шадриков, Х. Хеккхаузен та ін.).

Питання про способи формування навчальних мотивів висвітлене у низці наукових досліджень: вивчення навчальних мотивів молодших школярів з нормальним психічним розвитком – Л. Божович, О. Леонт'єв, А. Маркова, М. Матюхіна та ін.; вплив мотивів на продуктивність навчальної діяльності – М. Матюхіна, Н. Мурачківський, Н. Рапацевич, Д. Череньов та ін.; розвиток пізнавальних процесів та його вплив на формування мотивації (В. Брайтфельд). Дослідники доводять, що сформованість навчальної мотивації позитивно відображається на розвитку здатності усвідомлено і самостійно ставити навчальні завдання, визначати значущі умови під час складання програми дій, здійснювати самоконтроль і адекватно оцінювати власні дії на кожному етапі діяльності [1; 2; 6; 7].

Окрім того, маємо фундаментальні теоретичні та експериментальні дослідження, які стосуються загальних аспектів проблеми мотивації діяльності, навчання і виховання особистості (праці В. Асеева, Г. Балла, Л. Божович, М. Боришевського, Г. Костюка, О. Леонт'єва, С. Максименка, М. Матюхіної, А. Маркової, Т. Матіс, Д. Мак-Клелланда, Р. де Чармса, Х. Хеккхаузена та ін.). Автори зазначають, що мотив є необхідним компонентом навчальної діяльності, що спрямовує її, спонукає певними причинами, впливає на визначення мети діяльності, опосередковує дії [1; 6; 7]. Зовнішня (неспецифічна) мотивація виникає в процесі вирішення навчальних завдань, які не пов'язані з пізнавальними інтересами суб'єкта (мотивація уникнення невдач), внутрішня – в результаті внаслідок бажання суб'єкта до саморозвитку, самовдосконалення.

У наукових працях вітчизняних та зарубіжних дефектологів представлені експериментальні дані щодо особливостей навчальної діяльності дітей з інтелектуальними порушеннями, розвиток якої значною мірою залежить від сформованості мотивації та своєчасної психолого-педагогічної допомоги (Т. Власова, Г. Жаренкова, В. Лубовський, М. Певзнер, Т. Сак, У. Ульяновська, Н. Ципіна, С. Chandler, J. Connell, R. Ryan та ін.); щодо порушень пізнавальної сфери як основної ознаки розумової відсталості (К. Лебединська, О. Лурія, М. Певзнер, С. Рубінштейн та ін.). З-поміж численних причин, які гальмують розвиток будь-якої діяльності у дітей з порушеннями інтелекту, дослідники виокремлюють низький рівень інтересу до діяльності, невміння сформулювати, запланувати і утримати мету діяльності, усвідомлено і активно включитися в її процес, невміння адекватно оцінювати та коректувати результати діяльності, нестабільність емоційної сфери, недорозвиток пізнавальної спрямованості і активності, низький рівень навчально-пізнавальних мотивів [4, 8].

Досліджуючи проблеми в навчанні у дітей з інтелектуальними недоліками Н. Богдан, Н. Кузьміна, М. Лузік, М. Могильна, Ж. Шиф та ін., свідчать про невміння формулювати, уточнити і конкретизувати мету діяльності, вузьке коло потреб і інтересів; низький рівень отриманого досвіду і пізнавальних можливостей; тенденцію відхилення від поставленого завдання; опора на найближчі мотиви діяльності (мотиви, які пов'язані з даною конкретною ситуацією, або мотиви, які викликані необхідністю так чи інакше виконати вимогу дорослого). Мотиваційні чинники, такі як потреба, пов'язана з результатом діяльності, наявність умінь і навичок, необхідних для успішного її виконання, уміння переборювати труднощі на шляху

до досягнення мети, а також адекватне оцінювання результатів діяльності, тобто ті утворення, які сприяють формуванню мотиваційного компоненту, не сформовані у дітей із порушеним інтелектом.

Інші дослідники, визначаючи особливості мотивації дітей із ЗПР, наголошують на порушенні цілеспрямованості, яка проявляється в неправильному орієнтуванні в завданні, помилковому і частковому виконанні, неадекватному відношенні до труднощів, які з'являються, некритичному ставленні до оцінювання отриманого результату (Є. Аксьонова Т. Єгорова, І. Коробейніков, В. Лубовський, Ю. Максименко Н. Менчинська, Л. Переслені, Н. Піддубна, В. Подобед, У. Ульяновка П. Шошин та ін.).

На несформованості навчальної, пошукової мотивації у молодших школярів із ЗПР наголошують Н. Менчинська, Н. Білопольська, Н. Єлфімова, І. Кулагіна, Т. Пускаєва. Автори свідчать, що саме несформованість навчальної мотивації визначає своєрідне відношення до будь-яких інтелектуальних завдань: діти прагнуть уникнути інтелектуальних зусиль; не можуть подолати труднощі (відмова виконувати важке завдання, підміна інтелектуального завдання ближчим, ігровим завданням); виконують завдання не повністю, а його простішу частину; не зацікавлені в результаті виконання завдання тощо [2; 7; 8].

Як зазначають Я. Бедер, В. Брайтфельд, В. Лебединський, М. Лузік, О. Русакова, мотиваційна сфера молодших підлітків також збіднена [2, 6]. Центральне місце займає мотив уникнення невдач, часто з'являється і мотив непосильної складності завдання, коли підліток відразу, не вникнувши в суть завдання, запитує: «А як цю вправу зробити?», чи констатує: «Мені не вирішити це завдання». Дослідники стверджують, що від рівня сформованості навчальної мотивації залежить рівень пізнавальної активності, яку проявляють підлітки із ЗПР під час виконання навчальних завдань: в основному вони намагаються діяти за зразком, або чекають, коли завдання виконає хтось інший тощо.

Отже, дослідження, які присвячені вивченню навчальної мотивації школярів із ЗПР свідчать про низький рівень інтересу, потреби, невміння ставити мету та цілеспрямовано виконувати дії, переважання зовнішнього спонукання над внутрішнім, тобто навчальна мотивація або слабо виражена, або відсутня, що спотворює формування продуктивної навчальної діяльності [3; 5; 6; 7].

Аналіз вищезазначених робіт свідчить про гостру актуальність означеної проблеми. Однак, кількість досліджень, у яких вивчався процес мотивації в навчальній діяльності школярів із ЗПР, у спеціальній психології і корекційній педагогіці недостатня. Необхідність подальшого продовження дослідження обумовлено тим, що розвиток навчальної мотивації є невід'ємною характеристикою учня як суб'єкта навчальної діяльності, від особливостей якої значною мірою залежить як розвиток самого суб'єкта так і оволодіння ним конкретною діяльністю.

На підставі проведеного теоретичного аналізу спеціальної літератури з проблеми мотивації навчання були окреслені завдання експериментального дослідження, одним з яких було з'ясування мотиваційних чинників навчальної діяльності молодших школярів та молодших підлітків із затримкою психічного розвитку, а саме: мотиву, потреби, наміру, мети і спонуки, що сприяє усвідомленню учнями об'єкта та способу навчання.

У діагностичному плані, аналізу піддавався вплив ситуаційних змінних на мотивацію навчання, що й аналізувалося в кожній ситуації. В якості ситуаційних змінних, які впливають на силу і якість мотивації навчання, розглядалася суб'єктивна вірогідність успіху результату діяльності (перспективний аналіз можливих результатів дій) і привабливість розв'язування навчальних завдань. При цьому з'ясовувалося, яким чином особливості запропонованих учневі завдань (складність, різні типи, кількість і якість розв'язування) впливають на характер мотивації навчання.

Отримані результати дослідження мотивації навчальної діяльності школярів із ЗПР, дають змогу говорити про те, що мотиваційна сфера має певні особливості, що зумовлені органічним ушкодженням ЦНС. Так, було з'ясовано, що майже для всіх молодших школярів та 78 % молодших підлітків із ЗПР притаманні незрілість мотиваційних установок, недостатньо розвинена допитливість, короткочасність інтересу до навчальної діяльності, обмеженість мотивації, недостатня сформованість навчальних потреб. Було виявлено, що для досліджуваних характерними є мотиви пов'язані з особистістю вчителя, з процесом навчання, мотиви уникнення невдач, а також слабка елементарна мотивація відносин. Варто зазначити, що у 85 % школярів із ЗПР 1 – 6 класів навчальна діяльність залежить від навколишньої ситуації, через що ці діти часто бувають імпульсивними, недостатньо регулюють свою поведінку та діяльність. Було встановлено, що мотивація, яка спонукає школярів із ЗПР до виконання навчальної діяльності слабо виражена і короткочасна.

Спостерігаються вікові відмінності в проявах мотивації у молодших школярів і молодших підлітків із ЗПР. Ігрова мотивація притаманна 71,7 % дітей початкових класів: учні швидко втрачають інтерес до навчальної діяльності і відволікаються на гру й, зазвичай, не завжди намагаються завершити розпочату роботу. Під час виконання експериментальних завдань, лише 17,9 % дітей змогли довести роботу до кінця, при цьому їх діяльність мотивувалася вузькими соціальними мотивами («мама зрадіє», «учитель сказав», «щоб у класі наді мною не сміялися»), мотивами уникнення неприємностей («щоб не отримати погану оцінку, бо будуть лаяти», «тато буде незадоволений»), ігровими мотивами («до завдання є красивий малюнок», «завдання про казкових героїв») тощо.

Молодші школярі із ЗПР діють, як правило, під впливом близької мотивації, яка не спонукає їх до досягнення поставленої мети, часто спостерігалася відсутність потреби в осмисленні складного завдання в цілому, необхідності планувати дії та зіставляти їх з уявним результатом (56,7 % учнів). Про несформованість навчальної мотивації молодших школярів із ЗПР свідчить і їхнє ставлення до труднощів під час розв'язування та перевірки кінцевого результату. Зазвичай, стикаючись з труднощами, досліджувані відходили від мети, задовольнялися будь-яким результатом, не співвідносили його з вимогами завдання, тобто виконання набувало формального характеру.

Навчальна мотивація молодших школярів із ЗПР часто виявлялася ситуаційною, дітям більш привабливі емоційно забарвлені мотиви: якщо їхня навчальна діяльність мотивувалася засобами гри, казки, певною винагородою (наприклад: цукерка, кольорова листівка), то вони більш старанно виконували навчальне завдання (79,1 % учнів). Спостерігалася й відсутність до напруженої інтелектуальної активності (73 % молодших школярів із ЗПР) – при необхідності знайти новий спосіб виконання завдання, учні частіше задовольнялися знайомим, не намагаючись підібрати інший, характерне ставлення до проблемного завдання – зазвичай, залишали завдання невиконаним не повертаючись до розв'язання проблемного питання. Тобто, відсутність у дітей із ЗПР внутрішньої мотивації, орієнтації на спосіб діяльності, недостатньо розвинений інтерес до навчання призводить до імпульсивних дій, спрямованих на будь-який результат.

Несформованість умінь ставити мету для визначення раціонального способу дії, невміння її досягти (причому в деяких школярів може бути більш порушений то мотиваційний, то цільовий аспект діяльності), призводить до неправильно виконання завдань. Поява помилок, не стимулює дитину до встановлення причини їх виникнення, відбувається підміна важкого завдання більш простим і доступним (однотипні завдання виконуються охочіше), спостерігається відволікання на зовнішні чинники під час виконання завдання за інструкцією.

Отже, дослідження мотивації навчальної діяльності молодших школярів із ЗПР дає змогу говорити про низький ступінь продуктивності навчальної діяльності, що обумовлений особливостями мотиваційних чинників, а саме: недорозвитком мотиваційної установки на навчальну діяльність; невмінням підпорядковувати власну діяльність цілям; низьким рівнем цілепокладання; нестійкістю навчальної мотивації; негативним ставленням до навчання; наявністю мотиву непосильної складності завдання; відсутністю внутрішньої мотивації, орієнтації на спосіб діяльності; домінування близьких мотивів, спрямованих на здійснення окремих операцій і дій, а не на мету завдання в цілому, що не сприяє досягненню мети.

У молодших підлітків із ЗПР мотивація стійкіша, 25,3 % учнів із ЗПР 5 – 6 класів до навчальної діяльності ставляться більш свідомо, домінуючими постають соціальні мотиви. Мотивація пов'язана з суспільною оцінкою досягнутих результатів породжує бажання краще виконати навчальне завдання (28,5 % дітей), прагнення до суспільного схвалення, бажання відзначитися в навчальній діяльності. Водночас, було з'ясовано, що поряд із соціальними мотивами виникають і пізнавальні мотиви. Учні мотивують власну навчальну діяльність, як необхідну для того, щоб «бути розумним», «стати співачкою». Тобто, керуючись соціальними мотивами дитина зацікавлюється позитивними результатами навчальної діяльності, що сприяє появі потреби у відповідальному ставленні до своїх дій, попередньому плануванню завдання, правильності отриманого результату.

Однак, більшість, молодших підлітків не здатні адекватно оцінити свою роботу і правильно мотивувати свою оцінку (53,9 % учнів). У процесі виконання навчальних завдань спостерігається імпульсивність у процесі планування, недостатня критичність виконання завдання, несформованість умінь переносу знань (часто самотійно аналогія в завданнях не виявляється, переключення відбувається після того, як увага дитини фіксується на неоднорідності завдань дорослим), невміння повністю перевіряти завдання тощо. 57,1 % молодших підлітків віддають перевагу тим завданням, які не вимагають розумових зусиль. Будь-які труднощі під час виконання нового навчального завдання або необхідність визначити новий спосіб дії, спричиняє бажання залишити завдання незавершеним або навіть протест. Спостерігається відсутність гнучкості мислення, діти використовують знайомий спосіб розв'язування в нових умовах, не аналізуючи його доцільність, не дотримуються вимог виконання.

Отже, до особливостей мотиваційних чинників навчання молодших підлітків із ЗПР доцільно віднести нерозуміння можливостей використовувати засвоєні знання в майбутньому, що знижує позитивне відношення до навчання; вибірковий інтерес до одних навчальних предметів, що перешкоджає розвитку інтересу до інших предметів й спричиняє невміння підлітка поєднати їх, організувати свою навчальну роботу; широта інтересів призводить до їх поверховості і розкиданості, нестійкості інтересів – до зміни ієрархії мотивів.

Таким чином, викладений матеріал спонукає до загальних висновків, що навчальна мотивація у школярів із ЗПР не сформована, навчальні мотиви не домінуючі в мотиваційній ієрархії. У більшості дітей, виступає мотив, не пов'язаний з навчальною діяльністю, вони погано усвідомлюють навчальні мотиви, які безпосередньо пов'язані з процесом навчання (уміння мислити, міркувати). На тлі психічного інфантилізму, низького рівня адаптивних можливостей, низької научуваності, інтелектуальної пасивності, несформованості мотиваційної сфери, недорозвитку всіх психічних процесів та низького рівня навчально-пізнавальної діяльності її формування відбувається з затримкою та певними особливостями. Якісними характеристиками мотиваційних чинників навчання школярів із ЗПР є: невмінням підпорядковувати власну діяльність меті і завданням учителя в процесі постановки мети; невміння зіставляти намічені завдання з власними можливостями; невміння самотійно визначати етапи

завдання та послідовність проміжних цілей; невміння запланувати систему дій для досягнення поставленої мети; переключення на зовнішні подразники під час виконання навчального завдання, особливо на тих етапах, що вимагають зусиль і зосередження; небажання поліпшити результат; низька пізнавальна активність.

Зважаючи на вищевикладене, перспективним вважається розроблення методики формування навчальної мотивації, яка міститиме корекційно-розвивальну складову й передбачатиме формування вмінь визначати проблемну ситуацію, ставити пізнавальне завдання (як результат обґрунтованої проблемної ситуації), формування безпосереднього інтересу до діяльності, розвиток стійких навчальних мотивів, які сприяють усвідомленню навчальної діяльності та набуттю вмінь приймати рішення, на основі визначення певних альтернатив.

ЛІТЕРАТУРА

1. Божович Л. И. Проблема развития мотивационной сферы ребенка // Изучение мотивации детей и подростков: сб. статей / под ред. Л. И. Божович, Л. И. Благоннадежной. – М. : Педагогика, 1972. – С. – 75 – 140.
2. Брайтфельд В. Н. Мотивация деятельности младших школьников с ЗПР: дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / МГПУ. М., – 1999. – 170 с.
3. Домишкевич С. А. Продуктивность и динамические особенности интеллектуальной деятельности детей с задержкой психического развития: дис... канд. психол. наук: 19.00.07 / ММИ им. И. М. Сеченова. М., 1977. – 165 с.
4. Жаренкова Г. И. Действия детей с задержкой психического развития по образцу и словесной инструкции // Дефектология. 1975. – № 4. – С. – 29-35.
5. Калмыкова З. И. Некоторые типические особенности мыслительной деятельности неуспевающих школьников // Дети с временными задержками развития: сб. ст. / под ред. Т. А. Власовой [и др.]. М. : Педагогика, 1971. – С. 26 – 43.
6. Леонтьев А. Н. Потребности, мотивы и эмоции. М. : МГУ, 1971. – 134 с.
7. Маркова А. К., Матис Т. А., Орлов Б. Г. Формирование мотивации учения. М.: Просвещение, 1990. – 191 с.
8. Пускаева Т. Д. О влиянии мотивирующих факторов на продуктивность решения задач у детей с задержкой психического развития // Изучение личности аномального ребенка: учеб. пособ. / под ред. В. И. Лубовского. М., 1977. – С. 86 – 95.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Bozhovich L. I. (1972). Problema razvitiya motivacionnoi sfery rebenka [Izuchenie motivatsii detei i podrostkov: sb. Statei. Moskva: Pedagogika, pp. 75 – 140. (In Russian).
2. Braitfeld V. N. (1999). Motivatsiya deiatelnosti mladshih shkolnikov s ZPR: dis. ... kand. psihol. nauk: 19.00.07 / MGPU, Moskva. (In Russian).
3. Domishkevich S. A. (1977). Produktivnost i dinamicheskie osobennosti intellektualnoi dejatel'nosti detei s zaderzhkoi psikhicheskogo razvitiya: dis... kand. psihol. nauk: 19.00.07 / MMI im. I. M. Sechenova, Moskva. (In Russian).
4. Zharenkova G. I. (1975). Deistviia detei s zaderzhkoi psikhicheskogo razvitiia po obrazu i slovesnoi instrukcii. Defektologija, Issue 4, pp. 29 – 35. (In Russian).
5. Kalmykova Z. I. (1971). Nekotorye tipicheskie osobennosti myslitel'noi deitelnosti neuspevaiushchikh shkolnikov [Deti s vremennymi zaderzhkami razvitiya: sb. st.] Moskva: Pedagogika, pp. 26 – 43. (In Russian).
6. Leontev A. N. (1971). Potrebnosti, motivy i emocii, Moskva: MGU, , p. 134. (In Russian).
7. Markova A. K., Matis T. A., Orlov B. G. (1990). Formirovanie motivatsii ucheniia, Moskva: Prosvexhenie, p. 191. (In Russian).
8. Puskaeva T. D. (1977). O vliianii motiviruiushchikh faktorov na produktivnost resheniji zadach u detei s zaderzhkoi psikhicheskogo razvitiia [Izuchenie lichnosti anomal'nogo rebenka : ucheb. posob.]. Moskva, pp. 86 – 95. (In Russian).